

SZLOVÁK SAJTÓ ÉS NEMZETÉPÍTÉS A DUALIZMUS KORÁBAN*

ÁBRAHÁM BARNA**

Az egykori közös haza etnikumai között különleges helyet foglalt el a szlovákság a 19. században: ezt a (korszak végére) alig kétmillió nyelvű közösséget mélyen érintették a meghatározó országos folyamatok, fontos erővonalak ütköztek itt. Tömeges asszimiláció ment végbe, előbb (18. század) a korábban két-háromnyelvű arisztokrácia, majd a 19. század derekára a középnemesség is jórészt elmagyarosodott, s ekkor már a tekintélyesebb városi rétegek is ezt az utat járták. A folyamat természetesen hosszan, nemzedékeken át zajlott, Liptóban, Turócbán a volt nemesség által irányított megyegyűlések még a hatvanas években is szlovákul tárgyaltak. A feudalizmus kiváltságolt rétegeinek elsődleges identitása azonban a hungarus patriotizmus, amely tehát különösebb problémák nélkül volt átváltható a modern magyar nemzettudatra, miközben megmaradt a regionális illetve sokáig még a nyelvi tudat.

Másrészt a középkor óta hatott a cseh–szlovák nyelvű, majd részben vallási (protestáns) közösség, a szlovákok irodalmi nyelve a 18. század végéig általánosan a cseh – a 16. századi bibliafordítás nyelve, jórészt változatlan formában –, sőt az akkor kodifikált, Bernolák-féle nyelvet is csak a katolikusok fogadták el, míg az evangélikusok az 1840-es évekig ragaszkodtak az addigihoz, csak ekkor tértek át, a katolikusokkal együtt, az új, štúri nyelvre. S e sokszázados cseh kapcsolatra rétegződött még a tágabb szláv összetartozás-tudat, a 17–18. században mint ún. barokk szlávizmus, a 19. század első felében pedig a Pavol Jozef Šafárik és Ján Kollár fémjelezte szláv kölcsönösség. Így lett a Kiegyezés tájára a magyar véleményformáló elit szemében a szlovákokból „történelem nélküli” nemzet, másrészt „pánszláv” fölforgató.

A bonyolult társadalomfejlődés, az együtt élő s csak a 19. században konfrontálódó önmeghatározások természetesen megjelentek a szaporodó szlovák lapok hasábjain, sőt meg is határozták a sajtó fejlődését, az újságalapításokat, azok tartalmát, adott esetben még a nyelvét is. Az adott kristályosodó ideológiai-politikai csoport mindjárt szükségét érezte, hogy saját lapot indítson, az ott megjelent álláspontok, s nem utolsósorban a más csoportokkal folytatott szükségszerű viták azután tovább szilárdították az irányvonalat.

A továbbiakban megkísérlem a 19. századi fő lapok jellemzését, elhelyezését, nemcsak az időrendet tartva, néhány korszakot elkülönítve.¹

1. Egy lap mint a nemzet újsága, a nemzet építésének középpontja

Az ősforráshoz vissza kell lépnünk a forradalom előtt évekbe, a szlovák újságírás születéséhez. 1845-ben Pozsonyban megindult a *Slovenskje Národňje Novini*, Ľudovít Štúr szerkesztésében, hetente kétszer, négy oldalon (1848 tavaszán megszűnt, mivel az új sajtótörvény által előírt kauciót nem tudta letenni). Az újság fő témái: az úrbéri viszonyok fölszámolása megváltás útján, a szlovák földművesek, kézművesek, kereskedők helyzete, szakmai fejlődése, takarékpénztárak, gazdasági egyletek alapítása, a városi közigazgatás demokratizálása, a nem nemesek hivatalviselése, az értelmiség erősítése, a népoktatás

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

** Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. E-mail: abraham@btk.ppke.hu

¹ A egyes kiadványok jellemzésénél az alábbi munkákra támaszkodtam: VIGH Károly: *A XIX. század szlovák hírlaptörténete*. Budapest, 1945; Michal POTEĽRA (zost.): *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*. Martin, Matica slovenská, 1958 (= Slovenská národná bibliografia. Sériá B. Periodiká. Zv. Ia.)

fejlesztése, vasárnapi iskolák elterjesztése, az alkoholizmus-elleni harc – fölvilágosító füzetek s főleg mértékletességi egyletek alapításával. Az országos politikával igen szűken foglalkozott, elsősorban a cenzúra miatt, amit tükröz Štúr levele 1845-ből:

„[...] mindent, ami erősebb, határozottabb, mindent töröl és könyörtelenül kihúz. Amit írtam a nemesi önkényről, a nép jogairól, (...) az unióról stb. minden ki lett törölve, és a nép azután azt mondja, hogy a lap nem mer bátran fellépni! Hogyan lépjen fel, ha ez nem lehetséges?”²

Óvatos, kívülről határozatlannak tűnő irányvonalát a radikális nemzetiek is bírálták, s a magyar reformerök és a csehszlovák irányvonal (Ján Kollár) is egyként támadta. Másrészt Štúr úgy vélte, előbb a népet kell kiművelni, fogyatékosait orvosolni. Üdvözölte a márciusi eseményeket, de követelte a szlovákok nyelvi-nemzeti jogainak biztosítását.³

Štúr előzetesen kiadott röplapban, remélt előfizetők megnyerése érdekében hangsúlyozta, hogy korszakos tettről van szó:

„Azelőtt kevesekben merült fel egy szlovák újság kiadásának gondolata, s még kevesebben kérelmezték, de nemrégiben sokan hevesen lángolni kezdtek érte: korábban azok sem említették, akik szívükön viselték nemzetünk sorsát, és most – ez lett leghőbb vágyuk; azelőtt, ha megszólalt is valaki a szlovák újság ügyében, hangja úgy szállt el nemzetünk fölött, akár a szél a pusztán fölött, de most – ez a hang száz meg száz visszhangra talált: mekkorát változott az életünk!”⁴

Ugyanitt a sajtót a nemzeti közösség megteremtésének alapvető eszközeként határozta meg. „Az egyszerű ember csak saját házával és családjával törődik, számára csak az a falu és az a vidék a világ, ahol él, ami azon túl van, ami azon túl zajlik, azzal nem gondol, mert odáig nem lát el a tekintete”, s e jellemzőnek tekintett szlovák bajon a lap segítségével lehet úrrá lenni: „[...] mi a nemzet számára az újság? A nemzet újságja által vesz részt az ország, a haza közös ügyeiben, és belőle értesül mindazon emlékezetes dolgokról, melyek a világban az emberiséggel megesnek.” Az már a bevezetőben vázolt szlovák viszonyokat jellemzi, hogy a röplap az alapelveknél nagyobb terjedelemben foglalkozik a majdani újság nyelvvel (az új, mondhatnánk középszlovák nyelv lesz az), sőt az ábécé megválasztásával (a hagyományos gót helyett a latin betűk használata).

Az induló lapban Štúr ismét kifejtette az újság nemzeti hivatását. Hosszasan sorolta a szlovákok elmaradottságának jeleit, majd leszögezte:

„mielőtt munkához látnánk, ismernünk kell korunk követelményeit és saját szükségleteinket, és ezt kívánja szolgálni nemzeti újságunk; középpont (centrum) lesz, ahol találkozhatnak és tanakodhatnak mindazok, akik szívükön viselik nemzetük sorsát; ahol előterjeszthetik dolgaikkal kapcsolatos valamennyi követelésüket, vágyukat, feltevésüket és javaslatukat.”⁵

Štúr tevékenysége kapcsán a politikai tett és a sajtó viszonya, netán elsőbbsége konkrétan is megjelent egy 1848. januári országgyűlési felszólalása esetében. Itt a magyar nyelv jogainak, kötelező oktatásának törvényes biztosítását az anyanyelven történő oktatás rögzítésével kívánta kiegészíttetni, de nem a megfelelő ügyrendi szakaszban, tehát lényegében hatás

² Idézi: VESZTRÓCZY Zsolt: A polgári és nemzeti átalakulás kérdései Eudévít Štúr publicisztikájában (1845–1848). *Pro Minoritate*, 2005/Tél. 26.

³ Ján HUČKO: Úsilie Eudovíta Štúra o sociálnu prestavbu slovenskej spoločnosti na stránkach Slovenských národných novín. *Historický časopis* 38(1990), 4; VESZTRÓCZY i. m. (2. l.); DEMMEL József: *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Pozsony, Kalligram, 2011. 181 skk.

⁴ Ludovít ŠTÚR: Tudósítás a Slovenské národné novinyról és az Orol tatránkyról. In Eudovít ŠTÚR: *A szlovák és a jövő világa*. (Az előszót és a jegyzeteket írta Demmel József, utószó: Rudolf Chmel.) Pozsony, Kalligram, 2012. 117.

⁵ Ludovít ŠTÚR: Mi a szándékunk újságunkkal? Uo., 128–131.

nélkül, öncélúan, s vélhető mögöttes szándékára az egyik követ rá is mutatott: „Azt tartom, a követ úr azért szólalt fel: hogy legyen valami nyoma az újságban. (...) csak az okból tette, hogy praenumeránsai legyenek.” A kétségtelen ügyrendi tényező mellett alátámasztja ezt az a tény, hogy a *Novini* csak a német vagy magyar lapban már megjelent országgyűlési tudósítást hozhatott, ami természetesen nem vonatkozott a szerkesztő követként elmondott saját beszédeire, tehát Štúrnak akárhol, de „le kellett tudnia” a szóbeli előadást, hogy kinyomtathassa, s ténylegesen így érhesen el vele hatást.⁶

A *Novini* mellett a nemzeti tudomány, művészet és irodalom műhelye és fóruma kívánt lenni a Štúr harcostársa, Jozef Miloslav Hurban által szerkesztett *Slovenskje Pohľadi*, mely 1846-tól jelent meg Szokolcán, évkönyvként, a szabadságharc után havonta, hetente, eredetileg 600–800 előfizetővel, ám azok száma az 1852-es megszűnésig harmadára csökkent. A programcikk előtárta a begyöpösödöttnek, pletykázónak minősített Szlovákföldet, rámutatott a nyelvi széthúzásra, arra, hogy a megcsontosodott cseh-orientációjú filológusok Szlovákföldet a 16–17. századba akarják visszaerőltetni, a megszületett szlovák nyelvet durván szidalmazzák. Ezzel együtt is a program szerint a folyóirat a szlovák irányvonal mellett mindig szem előtt fogja tartani a szlávok lelki összetartó erejét, mert az újítja meg az emberiség gondolkodását.⁷ A korábbi almanachok folytatásaként terjengős filológiai, történelmi (főleg a szláv, ill. velük érintkező népek múltjából), irodalomtörténeti, nyelvészeti (Ján Kollárral szemben védte a *štúrovčínát*), művészeti, sőt természettudományi cikkek töltötték meg.

Az abszolutizmus alatt az 1849-től hetente kétszer, Bécsben megjelenő *Slovenské noviny* tulajdonította magának „a” nemzeti lap státusát, e szerepet azonban nem tudta betölteni. Az Udvar szolgálatában, egyébként is teljeskörű cenzúra közepette nem válhatott hiteles hírlappá, ráadásul Ján Kollár szellemében, tehát biblikus cseh (*ószlovák*) nyelven jelent meg. Igaz, a gazdasági és kulturális hírek használhatók voltak, hivatalból egyébként is sok szlovák község megrendelte, tehát ha nem is formálta a közvéleményt, de jelentett bizonyos kapcsolatot az elit tagjai között, ha másként nem, az elhatárolódás formájában. A közélet újjászületésekor, 1861-ben szűnt meg.

Ekkor, a Bach-rendszer bukása utáni politikai pezsgés, az országgyűlés munkálatai hívták életre 1861-ben – az események színhelyén – a *Pešťbudínske vedomosti*. Politikai és irodalmi lapként határozta meg magát, hetente kétszer jelent meg négy oldalon Ján Francisci, később Mikuláš Štefan Feriančík szerkesztésében, a hagyományos, 1868 után Régi Szlovák Iskolának nevezett elit szócsöveként. Programcikkében a lap alkotmányosságot sürget, elveti a centralizációt, a megyei, önkormányzati jogok tiszteletben tartását követeli. Egyébként Ausztria, ill. a magyarhoni (*uhorský*) szent korona egységét történelmi szükségszerűségnek tekinti. Elismeri a magyar diplomatikai nyelvet, ám további kiterjesztése ellen foglal állást, a szlovákság nemzeti létét, ezen túl az összes magyarhoni nemzet egyenlőségét hirdeti. A szlovák kérdések mellett a szerbek, horvátok ügyét is magáénak érzi, a szoros szálak miatt pedig ruszin verzió kiadását is fölajánlja. Belátja, hogy a csehek, morvák politikailag, nyelvileg is mások, ám állandó tudósításokat, együttműködést ígér velük, a külföldi szláv népekről pedig a szláv kölcsönösség alapján fog hírt adni.⁸ A turócszentmártoni nemzeti gyűlés fő propagátora, krónikása, követeléseinek letéteményese lett, a politikai program kikristályosításán túl fölhívta a figyelmet a szlovákok anyagi helyzetének, társadalmi és kulturális életének problémáira, általában megoldásukat is javasolva.

A szűk szlovák mozgásteret is érzékelteti a lap szinte egzaltált fogadtatása, a sajtó súlyának túldimenzionálása. E forrongó napokban

⁶ DEMMEL i. m. (3. l.) 261–264.

⁷ J. M. HURBAN: Veda a Slovenskje Pohľadi. *Slovenskje Pohľadi*, Ďjel 1, 1846, sv. 1

⁸ Programm. *Pešťbudínske vedomosti*, 19. marc. 1861. 1.

„a mi szlovák nemzetünk sem óhajtott semmit jobban, mint egy független politikai újságot, mely fölnyitná számára a politikai műveltség, a szebb nemzeti jövő könyvét, melyet mintha a sokszázados rabság átka zárt volna hét lakatra előtte, mely fölébresztené őt csipkerózsika-álmából, és utat váгна számára a nemzetek palotája felé, melynek építése oly állhatatosan és férfiszívvel folyik mindenfelé.”

Az engedélyezettetés időszaka volt úgymond a szlovákok Ádventje.⁹

Am kevés munkatársával, kis terjedelmével, egyáltalán heti kétszeri megjelenésével nem válhatott dinamikus információforrássá. Éppen az előbbi cikk figyelmeztetett rá, hogy egy igényes szlováknak más, nem szlovák lapot is járattania kell(ene), ha lépést akar tartani az eseményekkel, mivel a *Vedomosti* csupa elavult táviratot, hírt hoz, külföldit egyébként is alig. A szerző fölveti, hogy nemzeti gyűjtés adja össze a napilaphoz szükséges kauciót! Olyan munkatársak, mint Mallý-Dusarov viszont az olvasók hozzáállását hibáztatták: érdeklődésből vagy legalább kötelességtudatból végigolvassák a lapot, de nem gondolják tovább a leírtakat, a helyi tudósítások, méltatott kezdeményezések pedig senkit nem ösztönöznek követésre. E sziszifuszi sors miatt hallgatnak el sorra a korábbi levelezők.¹⁰ A szerző közben máshol cikksorozatban kifejtette a sajtó hivatását a szlovák nemzeti életben. Leszögezte, hogy bármiféle cselekvés csak az erők és fogyatékoságok számbavétele után lehetséges, ez azonban baráti beszélgetések keretében nem, csak a lapok hasábjain történhet, ráadásul a külföld is az újságírás színvonala alapján ítéli meg egy nemzet életerejét, műveltségét. Sokan azzal hessegetik el az egészet, hogy nem történik semmi, nincs miről írni. Igen, de a szlovák sajtó feladata éppen a tétlenség, a hiányok megmutatása, és persze a teendők megfogalmazása! Tehát az olvasók ne szórakozást keressenek az újságokban, ne befejezett tényekről akarjanak értesülni – kívülállóként, mint a római cirkuszok nézői, akik kényelmes lelátókról tekintették meg az állatviadalokat –, hanem elemzéseket és ösztönzést várjanak, s álljanak be a cselekvők, ezen belül a cikkszerzők illetve tudósítók sorába!¹¹ Nézetei korántsem lehettek általánosak, hiszen időközben indulatos reakció jelent meg a *Vedomosti* hasábjain: százszor megírt mindenki mindent, mégsem mozdult semmi, s a szlovák lapok nem tudtak elhárítani semmit a nemzet feje fölül. A sajtó nem fő terepe a nemzeti mozgalomnak: a néhány száz olvasóval szemben ezrek és ezrek soha nem is hallottak e lapokról.¹² Dusarov e fölfogást helytelennek minősítette, leszögezve, hogy a sajtó nem keverhető össze az egyéb jogvédő akciókkal, esetében nem a létező, hanem a lehetséges, megcélzott eredményeket kell szem előtt tartani! A sajtó csak (?) kikristályosítja és népszerűsíti az eszméket, maga nem tudja őket győzelemre is vinni!¹³

A Kiegyezés azután a lap által képviselt nemzeti követelések csődjét jelentette, az előfizetők száma a közben támadt konkurencia miatt is félezerre csökkent, az újság a megszűnés szélére került.¹⁴

Ekkor indította el ugyanis Ján Bobula a maga politikai hírlapját, a *Slovenské noviny*t, amely hetente háromszor jelent meg négy oldalon. A *Vedomosti*tól eltérően szilárd anyagi bázissal rendelkezett Bobula apósa, Jozef Pozdech, az európai híró harang-specialista, továbbá a sikeres gyufagyáros, Jozef Zarzetzky személyében. A színvonalat és presztízst két vezető személyiség, a Memorandum-programmal és a nemzeti párti vezetéssel szembehelyezkedő Ján Mallý-Dusarov és Ján Palárik biztosította.¹⁵ A programcikk a nemzeti önállóság jelszavát

⁹ Jul. PLOŠIC: Hlas k Pešťbudínskym Vedomost'ám. *Pešťbudínske vedomosti*, 21. mája 1861. 1.

¹⁰ *Pešťbudínske vedomosti*, 23. sept. 1862. 1.

¹¹ DUSAROV: Dôležitosť časopisnej činnosti pre nás. *Sokol* 1(1862), 5. 168.; 7. 242., 244.; 8. 287.

¹² RODOMIL: Naša časopisná činnosť. (Odpoved' p. Dusarovi). *Pešťbudínske vedomosti*, 26. sept. 1862. 1.

¹³ DUSAROV: Dôležitosť časopisnej činnosti pre nás. *Sokol* 1(1862), 10. 385–386.

¹⁴ A PbV történetének összefoglalását l. VIGH i. m. (1. lj.). 38–43., 50–51.; POTEMRA i. m. (1. lj.) 18.; Vladislav ZAPLETAL: Vznik Bobulových Slovenských novín. *Historický časopis*, 1955, 4. 496.

¹⁵ VIGH i. m. (1. lj.) 45.; POTEMRA i. m. (1. lj.) 20.; Bohuš KOSTICKÝ: *Nová škola slovenská*. Bratislava, VEDA, 1959; ZAPLETAL i. m. (14. lj.) 497., 505–506.; Marcel MARTINKOVIČ: Ideové paralely a odlišné stratégie v slovenskom politickom myslení. *Filozofia* 63(2008), 10. 892–900; Luboš KAČÍREK: Prínos Novej školy (1868–

hirdette, ám nem említette a Szlovák Kerületet, annál inkább az ország integritásának védelmét s a magyar–szlovák sorsközösséget, amely mindenféle külső beavatkozás nélkül, a teljes egyenjogúság alapján a nemzet jövőjének záloga. A szlovák nemzet Szvatopluk vezetésével úgymond ellenállt Európa erejének, az Árpádok alatt Magyarhon ereje, vagyona, tudománya és művészete letéteményese volt, nem kolduló politikát kell tehát folytatnia. A vád alapját, miszerint a szlovák törekvések az állam egysége ellen irányulnak, egyes szlovák vezetők kijelentései képezik, de ők nem az egész nép hangja. A két nép egyenjogúsága, barátsága Magyarhon egységének alapja: a nagyromán, nagyszerb aspirációkkal szemben a szlovákoknak nincs hova gravitálniuk. Ha elnyerik nemzeti jogait, az államegység legelszántabb őrei lesznek. A szlovák sajtó jelentőségét az adja, hogy az urak átmentek a magyarok táborába, a polgárság közömbös, a nép sötétségben alszik. A fő bűnös a polgárság, a lap úgymond elsőként azt akarja megnevelni, majd a népet fölrazni. Kijelentette, hogy nem adta el magát, nem a Deák-párt kegyén él, mint a *Krajan*. A *Vedomostiról* úgymond köztudott, hogy pánszláv lap, minden igaz „szlovák és uhor” a *Slovenské novinyt* olvassa!¹⁶ A későbbi szlovák értékelés így látja az újság – ellentmondásos – szerepét:

„A *Slovenské noviny* jelentősége abban rejlett, hogy meghonosította a kezdeményezést a szlovák politikai életben, képes volt hívei számára közvetlen feladatokat megfogalmazni és ezek megoldására akciókat szervezni, meggyökereztetni a politikai párt és politikai tevékenység modernebb fölfogását (alírási kampányok, röplapok, plakátok). A *Slovenské noviny* megalapítása viszont egyben megoszlást hozott a szlovák táborba. Megkönnyítette ezáltal a magyar kormány dolgát, hogy olyan helyzetet alakítson ki, melyben nem volt szükséges a szlovák követelések figyelembe vétele.”¹⁷

A két pesti hírlap között azonnal gyilkos, személyeskedésekkel tűzdelt konkurencia-harc indult meg. A *Vedomosti* azzal vádolta vetélytársát, hogy a kormány instrukciójára jött létre,¹⁸ míg Bobula a *Vedomostit* pánszláv, orosz, hazaáruló lapnak nevezte, néhányadmagával kilépett a Szlovák Egyesületből és megalapította a Szlovák Nemzeti-Demokrata Egyesületet, amely később Új Szlovák Iskolaként vonult be a köztudatba. Bobuláék számítottak a magyar politikusokkal való megegyezésre, kezdetben a szélsőbalos ellenzékben (Szilágyi Virgil, Madarász József) találtak szövetségesre,¹⁹ később már a kormányzó Deák-párttól fogadtak el szubvenciót.²⁰ A magyar politika merevsége, s a két lap polémiája miatt népszerűségük egyformán csökkent, elvetélt fúziós tárgyalásokat folytattak, végül is a *Vedomosti* 1870-ben átköltözött Turócszentmártonba, s nevet is változtatott. Pest elhagyása egyébként mind anyagilag, mind a híryanag megszerzése szempontjából károsnak bizonyult.²¹ A *Slovenské noviny* viszont – politikájának csődje, az Új Iskola fölbomlása nyomán – 1875-ben megszűnt.

A Régi Iskola tehát ezután a szlovák arculatú, hátországú Turócszentmártonban adta ki a hírlapot, s az újság *Národné* [1873-tól *Národnie*] *noviny* névvel, általában hetente háromszornégszer jelent meg az egész korszakon keresztül. Programcikkeiben leszögezte, hogy át kellett az ellenséges pesti környezetből költözni Turócszentmártonba, a nemzeti élet

---

1875) pre formovanie národného hnutia v 60. a 70. rokoch 19. storočia. *Studia Academica Slovaca* 41. Bratislava, UK, 2012. 295–312.

¹⁶ Naše politické stanovisko. *Slovenské noviny*, 2. jan. 1868.

¹⁷ Idézi: ZAPLETAL i. m. (14. lj.) 526.

¹⁸ VIGH i. m. (1. lj.) 45.

¹⁹ A *Magyar Újság* közölte a *Slovenské Noviny* hozzá írott nyílt levelét. Kiderül, hogy a *Magyar Újságot* a *Pesti Napló* és az *Ungarischer Lloyd* (a Deák-párt szócsövei) támadja, amiért baráti viszonyt tart fenn ezzel a „derék tót lappal”. „Minthogy pedig a *Magyar Újság* azon egyetlen egy lap, mely a magyar nemzetnek – melynek a *Pesti Napló* csak igen picike töredéke – rokon érzelmeit tolmácsolja, és az annyira áhított nemzeti egyenjogúságot hirdeti, a *Pesti Napló* kikiáltotta e lap szerkesztőjét pánszlávnak.” Idézi KEMÉNY G. Gábor (szerk.): *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Válogatás hét évszázad írásaiból*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1962. 540–541.

²⁰ ZAPLETAL i. m. (14. lj.) 523.

²¹ VIGH i. m. (1. lj.) 51–52.; POTEMRA i. m. (1. lj.) 21–22.

központjába – a főváros lényegében maga utasította ki az újságot, bár a szerkesztőség így elveszti a napi kapcsolatot a politikai eseményekkel. Márton a szlovák tudomány, művészet, ipar központja után legyen a szlovák politikáé is! Lehet, hogy a *Vedomosti* úgymond nem volt eléggé népszerű, de erről a terrorizáló magyarosítás, a hatóságok nyomása, a nép öntudatlansága, félelmei tehetnek. A politikai alap: a magyarhoni korona népeinek egyetértése, egyenlősége. A szlovákok úgymond a korona legrégebbi lakói, az ország alapításában, védelmében legalább akkora részük volt, ezután is fogják védeni, de felháborítja őket, hogy saját örökségükben idegeneknek nevezik őket, nem lehetnek a szent korona tagjai. A szófogadó szlovák nemzet megadja a porciót, pénzt, katonát az ellenség (pl. az oroszok) és a belső lázítók (pl. pánszlávok) ellen, bár látják, hogy minden állami hivatal, karrier, boldogulás az utolsó pandúrig bezáróan a magyaroké és az elfajzottaké. Fizetik az alföldi vasútépítést és folyószabályozást, a magyar színházat, a magyarosító iskolákat, többet tesznek a hazáért – tettekben – mint mások, mégis hazafiatlannak tartják őket, mert nem akarnak elmagyarosodni. Szeretik hazájukat, bár az mostoha hozzájuk, olyan légkört kell teremteni számukra, hogy ne merülhessen fel: német, orosz uralom alatt se lenne rosszabb, mint most. 1881-től a Nemzeti Párt passzivistá programját hirdette, magyarázta, kizárólag sérelmi politikát folytatott, ruszofil hangsúlyokkal.²²

A *Noviny*vel eszmeileg és személyileg is összefonódott az 1881-ben, Turócszentmártonban újraindult havi szemle, a *Slovenské pohľady* (Svetozar Hurban Vajanský, de főleg Jozef Škultéty szerkesztésében), a nemzethű elit tudományos, művészeti, irodalmi folyóiratként. Konzervatív alapállása miatt az újat akaró fiatalok a századfordulón már máshol keresték a publikálási lehetőséget, s tekintélyének nem használták az olyan autoriter lépések, mint amikor 1902-ben Božena Slančíková Timrava egy elbeszélését megcsonkítva, a mártoniakat bíráló részeket kihagyva jelentette meg.

2. Ideológiai–politikai differenciálódás, a plurális sajtó kialakulása

Mint láttuk, törésvonal már a hatvanas évek végén keletkezett a nemzethű eliten belül, azt a *Slovenské noviny* artikulálta, ez azonban időleges jelenség volt, a mártoni csoport a kilencvenes évek derekáig általában, így a sajtóban is hegemón helyzetben maradt. Ekkor azonban már nem lehetett megakadályozni a pluralizmus kialakulását. 1897-ben a rózsashegyi kiadó-vállalkozó, Karol Salva megindította hetilapját (*Slovenské Listy*), mely azonban a mártoniak bírálatán kívül nem tudott átgondolt koncepciót fölmutatni, általános elveit – polgári demokratikus értékek, csehszlovák nemzetegység – a részletekben érvényesíteni (a csalódott szponzorok vissza is vonták a kauciót, így a lap két év után megszűnt). Lényegesen meghatározóbb, bár meglehetősen ellentmondásos szerepet játszott viszont a hasonló orientációjú, de társadalmi–kulturális havi folyóirat, a *Hlas* (Szokolca, majd Rózsashegy, 1898–1904, Pavel Blaho, a végén Vavro Šrobár szerkesztésében). Az 1890-es években több fiatal fölvetette, hogy a fatalistának és hatástalannak tekintett *Národnie noviny* ellenében ki kell adni egy haladó folyóiratot. A fiatalok 1897-es turócszentmártoni tanácskozása még nem járt eredménnyel, többeknek (Milan Hodža, Ján Wagner) fönntartásaik voltak a radikálisan progresszív irányvonallal szemben. Az azt támogató csoport viszont Vavro Šrobár vezetésével tanácskozott az ott időző, számukra iránymutató Tomáš Garrigue Masarykkal, vázolták a leendő orgánum profilját (a nemzetiségi kérdés, a nemzeti probléma, de nem a štúri, hanem a Kollár–Šafárik-féle fölfogás érvényesítésével, a magyarosítás, a szlovákság anyagi viszonyai, statisztikai mutatói, az egyházak s általában a vallás kérdései, a csehekhez és Oroszországhoz való viszony stb.).

²² A *Noviny* általános jellemzésére ld. VIGH i. m. (1. l.) 52. skk.; POTEMRA i. m. (1. l.) 21., 28.; Vajanský mint szerkesztő szerepéhez l. Ján JURÍČEK: *Vajanský. Portrét odvážneho*. Bratislava, Obzor, 1988. 17–29.

Programcikkében fő célnak a szlovák erkölcsi újjászületést tekintette. A „nemzeti” tábor úgymond semmivel sem erkölcsösebb, önzetlenebb, mint a magyarónok: haszonlesés, intrika, a nép megvetése, a modern irodalmi irányzatok elvetése jellemzi. A *Národnie noviny* úgymond nem a nemzet tolmácsának, hanem törvényszabójának tekinti magát, rosszabb tehát, mint a pesti hírlapok, mert azok nyílt politikai ellenfelek, míg a *Noviny* a közös nemzeti talajon támad, bujtogatja az ifjúságot a *Hlas* ellen. A szlovák elitnek nincs tehát erkölcsi joga ostromozni a népet a nemzeti öntudat hiánya, a tompultság miatt. Ő maga úgymond teljesen elszigetelt, a „nemzetiek” kijelentése – a szlovák értelmiség maga a nemzet – gögös, leereszkedő, ezzel a keresztény emberiség és a szociális igazság elveit kell szembevetni. Le kell számolni a hírhedt szlovák fatalizmussal, csodavárással, el kell ismerni, hogy a nép elesettségének oka jórészt maga az elit. Felvilágosító munkát kell folytatni, a tehetséges fiatalok menjenek tanulni külföldre, komolyan kell venni a könyvterjesztést, előadásokat kell tartani falun, ott könyvtárakat, olvasóköroket, továbbá gazdasági egyesületeket, takarékpénztárakat kell alapítani. Mindennek alapja a mindennapi aprómunka, általános kerete pedig a cseh–szlovák egység.²³

A két újság között az első pillanattól hangos, személyeskedésekkel tűzdelt vita folyt, az új szemle alapvetően formálta a nemzethű elit fiatalabb tagjainak világnézetét, ám fiatal gárdája nem tudta elmélyíteni, tudományos aprólékossággal tárgyalni a fölvetett kérdéseket, nem tudta megszólítani a szélesebb tömegeket, s az előfizetők száma is messze elmaradt a várakozástól (700–800 a végén már csak 300–400). A munkatársak körében hamar fölszínre törtek az ellentétek a radikálisabb polgári-demokraták és a keresztényszocialista irányvonalú papok között, ami ez utóbbiak távozásához vezetett, ráadásul Blaho és Šrobár között is törésre került sor. Ez utóbbi átvitte a *Hlast* Rózsahegyre, majd szerveződni kezdett egy ígéretes szerkesztőgárda, várható budapesti megjelenéssel, ám ez már nem valósult meg.²⁴

Részbeni szellemi örököse volt a rövid életű *Slovenský obzor* havi szemle (1907–1908 folyamán jelent meg Budapesten, Anton Štefánek szerkesztésében, főleg gazdasági-társadalmi kérdésekkel foglalkozott) és a maradandóbb, szintén fővárosi szerkesztésű (de Rózsahegyén nyomtatott), évente tízszer megjelenő *Průdy* (1909–1914, felelős szerkesztője Alexander Klimáček). Utóbbi „a fiatal Szlovákföld szemléjeként” határozta meg magát, a programcikk hangsúlyozta: az ifjúságot eddig csak arra biztatták: énekeljen, szórakoztasson, táncoljon, készítsen nemzeti statisztikát; ehelyett viszont magasabb ideálok, célok kellenek. Az „öregek” lapjaiból ásatag nézetek törnek elő, elvetése mindennek, ami új, modern. A jelszó: az ifjúságtól, az ifjúságról, az ifjúság számára! A vállalt szellemi források: a szláv világ, főleg a cseh kultúra, de a nyugati eszmék is.²⁵ Politikai elemzéseket, kulturális, irodalmi tanulmányokat, bírálatokat közölt, az egy évvel korábban indult *Nyugathoz* hasonlíthatnánk. Elsősorban a meghatározó szerkesztők, Bohdan Pavlů és František Votruba szellemében az ifjúság minden irányzatának (a polgári progresszívtól a vallásiig) szabad fóruma kívánt lenni, egyben konstruktívabban viszonyult a mártoniakhoz amit azonban Vajanský nem érzékelt, csak a *Hlas* epigon föltámasztását látta benne. Az eklektikus eszmei tartalom, a határozott irányvonal hiánya viszont a régi hlaszisták, mindenekelőtt Vavro Šrobár bírálatát váltotta ki. A szűkebb gazdasági-társadalmi kérdések és a korszerű irodalmi tájékozódás mellett kiemelt helyet kapott a cseh–szlovák viszony, mint azt az 1914-es (bár kényszerűségből csak 1919-ben kinyomtatott) ankét jelezte – a folyóirat nyitottságát pedig az álláspontok tarkasága a cseh

²³ V[avro]. ŠROBÁR: Naše snahy. *Hlas* 1(1898), 1. 1–2., 5.

²⁴ A *Hlas* történetének összefoglalása: POTE MRA i. m. (1. l.j.) 46–47.; Rudolf CHMEL: Z dejín našich opozičných názorov (a dobrých úmyslov). In Rudolf CHMEL (zost.): *Hlasy v prúdoch času. Čítanie z Hlasu, Slovenského obzoru, Sborníka slovenskej mládeže a Prúdog 1898–1914*. Bratislava, Tatran, 1983. 208–220. Az alapításra és a hlaszisták belső megosztottságára l.: Ján A. WAGNER: Pesti emlékek. In KOVÁCS Anna – SZABÓ Orsolya (szerk.): *Szlovák életpályák a dualizmuskori Budapesten. Ján Nepomuk Bobula – Milan Hodža*. Budapest, MTA KKI – Józsefvárosi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat, 2003. 32–34.

²⁵ Úvodom. *Průdy* 1(1909), 1. 1–2.

felsőbbrendűség érzetétől a csehszlovák nemzeteszmén keresztül a szlovák nemzeti tisztaság megőrzéséig terjedően.²⁶

Nem az eddigi táborokhoz kötődött, de ugyancsak ellenzéki irányvonalat követett az 1894-ben indult *Kresťan*, a Katolikus Néppárt szlovák hetilapja. 1894-től jelent meg tizenhat oldalon, kezdetben František Bleszkány szerkesztésében. A párt programjának megfelelően főként az akkor terítéken levő egyházpolitikai törvényeket (polgári anyakönyvezés, házasság, vegyesházasság) támadta agresszív, gyakran durva antiliberalis, protestáns-ellenes és antiszemita hangon. Programcikke alapján az erkölcs és a vallás öre kívánt lenni, harcot hirdetett a házasság szentségét és az igaz vallásosságot támadó törvénytervezetek, a laicizálás, az államosítás ellen, az egyházi iskolák védelmét hirdette az államiakkal szemben; rámutatott, hogy az államhatalom a szlovák régióban követi el a legtöbb bűnt, egyes hivatalnokok a népet úgymond rabszolgaként kezelik, mint a legsötétebb Afrikában. Választási időszakban meg fogja írni, melyik jelölt hogyan áll a vallással, az egyházpolitikai kérdéssel, a haza legbuzgóbb, legvallásosabb népe, a szlovák ugyanis az úgymond pogány liberálisok embereit juttatja be a parlamentbe, a lap szerint az eretnek protestánsok és a kozmopolita, nemzetközileg irányított zsidó plutokraták karmaiban nyög az ország.²⁷ A *Kresťan* hazafias szellemben írt, ugyanakkor az 1868-ban kodifikált nemzetiségi jogok biztosítását követelte. Az aktív pesti pap, Eduard Sándorfí vezetése idején nemzeti hangja erősödött, s mikor a századelőn a Néppárt lemondott a kisebbségi jogok védelméről, Sándorfí többedmagával elhagyta a lapot, amely a magyarosítók eszközévé vált.

A századelőn Pesten új lapalapítási hullám söpört végig, filléres néplapok jelentek meg (*Esti Ujság*, *Új Hírek*, *Abendblatt*), s Székely Viktor nyomdatulajdonos román, szerb lapok mellett szlovák újságot is indított, melynek szerkesztésével a városszerte ismert parlamenti tudósítót, Milan Hodžát bízta meg. A *Slovenský denník* (1900–1901) napilappal született meg az igazán modern szlovák újságírás. A polgári-demokrata, de főleg agrárdemokráciát építő szerkesztő színes, a lehető legérthetőbb nyelven írt (Anton Šefánek szerint az analfabéták illetve a kocsmában időzők számára is érthető) napilapot adott mindössze egy krajcárért olvasói kezébe, igen hamar már négyezer példányban. Újság és olvasótábor szoros kötelékét az alábbi szavakkal fogalmazta meg:

„A nép nélkülözök, szegény, tehát a lapja is szegényes lesz, amennyiben csak egy krajcárba kerül majd. A nép mindennapi rabszolgá-munkával tartja fenn magát, tehát a *Denník* is napról napra vívni akarja a maga harcát ennek az elnyomott osztálynak, munkásoknak, iparosoknak és általában a szegényeknek az emberi jogaiért (...), nem elfojtani, hanem bátran ismételni akarja a nyomorgó osztályok panaszait, hogy hallják és gyötrődjenek tőle mindazok, kik vétkeztek a szegények ellen. Népünk tanulékony, olvasnivalók után áhítozik, tehát a *Denník* naponta oktatja majd az igazságra és szép dolgokra. Vallásos népünk tiszteli Istenét, szereti hitét, tehát a *Denník* minden sora is ezt a vallásos keresztény szellemet szolgálja majd. Népünket lenézik gyalázzák, tehát a *Denník* önzetlenül kutatja és összekovácsolja majd az elveszetteket, fölrázza az alvókat, erősíti a gyöngéket és visszatéríti a tévelygőket.”²⁸

Ezt és Hodža későbbi lapjait szociális és nemzeti érzékenység jellemezte, a kisbirtokosok, a háziipar pusztulása, a munkásnyomor, a kivándorlás terítéken tartása mellett a szlovák nemzeti vezetők elleni perek, öntudatos diákok kizárása állandó téma maradt. Friss bel- és külpolitikai hírek, bűnügyek, kuriózumok, viccek tették élővé ezeket az újságokat, melyeket így csakis Pesten, az ország politikai, gazdasági centrumában lehetett kiadni. Ezekből ismerhetjük meg leginkább a pesti szlovákok helyzetét, egyesületi életét is, szinte minden

²⁶ POTE MRA i. m. (1. lj.) 48–49. CHMEL i. m. (24. lj.) 220–228.; Marián HRONSKÝ: K politickému profilu generácie okolo časopisu Prúdy (prúdistov) (1909–1914). *Historický časopis* 23(1975), 4. 509–531.; ÁBRAHÁM Barna: Časopis Prúdy a národospoločenské modernizačné snahy. In Halina JANASZEK-IVANIČKOVÁ (red.): *Słowacja w obliczu Europy*. Katowice, Wyd. Uniwers. Śląskiego, 2000. 50–56.

²⁷ V mene Pána. *Kresťan* 1(1894), 1. 1–3.

²⁸ Edvard KRESŤANOVIČ: Vítajte. *Slovenský denník* 1(1900), 80. 1.

számban szerepel róluk híradás. A *Denník* ugyan négy hónap után Hodža katonai szolgálata és az anyagi nehézségek miatt megszűnt, ám fáradhatatlan szerkesztője 1903-ban elindította a *Slovenský týždenník* (mégpedig húszezer példányban), s idővel a *Slovenský denník* is újjászületett (1910–1915).²⁹ Programcikke örömmel üdvözölte, hogy az elmúlt években a szlovák nép föleszmélt, komoly haladást mutat föl, de utolsóként a népek közül nem volt napilapja. A falu után immár föl kell ébreszteni az alvó városokat is. A fő ellenség az arisztokratikus és hétszilvafás magyarónizmus és az idegen kapitalizmus. Demokratikus úton szét kell zúzni az uralkodó réteget, részt kell venni a nép jogaiért folyó hatalmas küzdelemben.³⁰

3. A lojális avagy magyarón sajtó

A lojális, kormánypárti (azaz *uhrofil*) sajtótermékek között az első fajsúlyosabb a *Krajan*, mely 1864–68 között, hetente egyszer jelent meg Pesten, sok illusztrációval, gyakorlati információkkal. Programcikkében rámutatott, hogy a szlovák sajtó a legutolsó a hazában, a műveltek magyart, németet olvasnak, a nép pedig írástudatlan. Politikai alapja: a trón és a nemzet egysége, igaz hazafiság, a felgyorsult európai fejlődés új törvényeket, gazdálkodást követel, a haza fiai azonban egymás ellen harcolunk, pedig a régi nemzetek bukását is a széthúzás okozta. Mindnyájan Isten egyenlő gyermekei, ugyanazon test tagjai, az ősök itt hullatták vérüket a török ellen (a Szózatot idézi), szűnjék meg tehát a nemzetiségi, nyelvi villongás! Figyelmeztetett a Felső-Magyarhonban terjedő, széthúzást, gyűlöletet szító eszmékre.³¹ Immár a dualizmus időszakában elég széles körökhöz eljutott a kormánylapnak tekintett, Hornyánszky Viktor által szerkesztett *Slovenské noviny*. 1886-tól, Budapesten hetente háromszor jelent meg, 1901-től pedig napilappá vált. 1300–1500 példányban adták ki, gyakran féláron vagy ingyen osztogatták. Szerkesztették olyan ismert személyiségek, mint Samo Czambel vagy Pechány Adolf. Célját a szlovák nép fölemelésében határozta meg anyagi, erkölcsi romlásából, amivel egyben a haza javát szolgálja. Elhatárolta magát mindenféle politikai utópiától, szélsőségtől, csak a törvény által elismert, jogos igények képviselőjére vállalkozott. Alapnak a magyarhoni állameszmét és alkotmányt tekintette, megkövetelte a hazafiúi kötelesség teljesítését. Programcikkében hangsúlyozta, hogy nincs független szlovák politikai újság, ezt az úrt kívánja betölteni, főleg hazai események, különösen a „felvidéki” gondok felmutatásával. Célja tehát anyagi-erkölcsi romlásából felemelni a szlovák népet. A legelesettebb lények a Felvidékről jönnek Pestre, helyzetüket orvosolva a lap az egész hazát szolgálja. Alapja természetesen a magyarhoni állameszme, alkotmány, emlékeztet rá, hogy a hazát védő ősök csontjai itt porladnak. Az államnyelv elsajátítása tehát hazafias kötelesség. A gazdasági tevékenység mellett másik vállalt hivatása az értelmiség eltévelyedett tagjait kivezetni „a politikai lehetlenségek labirintusából”, beoltani őket patriotizmussal.³² Hozzá kíván járulni, hogy lezáruljon a „pánszláv” – „magyarón” vita. Hiszen a szlovákok mind egy anya fiai. Úgymond üldözni fogja a széthúzást szító sajtót, mely a szlovákokat saját érdekeik ellen piszkálja.³³ Egyes újságok pocskondiázzák a szlovákokat (nyilván a *Svornosťra* gondol), mások szembeállítják a szlovák

²⁹ Hodža újságírói működésére l.: Anton ŠTEFÁNEK: Hodža: osobnosť a práca. In A. ŠTEFÁNEK – F. VOTRUBA – F. SEĎA: *Milan Hodža. Publicista, politik, vedecký pracovník. Spomienky, úvahy, štúdie*. Praha, 1930. 76–84; František VOTRUBA: Slovensko v politickej aktivite. Uo. 247–267., 397., 414–416., Drahoslav MACHALA: Milan Hodža v Slovenskom týždenníku. In Miroslav PEKŇÍK a kol.: *Milan Hodža. Štátnik a politik*. Bratislava, VEDA, 2002. 37–46.

³⁰ Náš denník. *Slovenský denník*, 27. febr. 1910. 1.

³¹ Naše politickuo viznaňja. *Krajan*, 3. marc. 1864. 1.

³² Naše stanovisko. *Slovenské noviny*, 24. dec. 1885. 1.

³³ Anton ZATOPEK: Čože chceme? *Slovenské noviny*, 2. jan. 1886. 1.

nép és az állam érdekeit (mind nyilván a *Národné Noviny*), ezért úgymond a *Slovenské noviny* az egyetlen igazi szlovák lap.³⁴

Mellette a parasztságnak szerkesztett, a gazdálkodásra összpontosító *Vlast' a svet* kétheti lap (Budapest, 1886-tól folyamatosan) említendő. A Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület kiadásában, tehát a megszüntetett Matica slovenská pénzéből működött Jozef Hoblik, majd Ludvik Janovec stb. szerkesztésében. Színes tartalmú, népnevelő hivatású újságként hasznos tanácsokat adott a gazdálkodás, kereskedelem, időjárás, gyermeknevelés, egészségvédelem, alkoholizmus, dohányzás stb. körében, írásokat, képeket közölt a szlováklakta régió várairól, de Budáról is, számos Petőfi-verset fordításban, novellákat, érdekességeket a nagyvilágból, rejtvényeket, vicceket; családi magazinként határozhatnánk meg. Programcikkében elkötelezte magát a szlovák nép sokoldalú művelődése mellett, hogy az belássa, a haza – úgymond mint gondoskodó anya – az ő lelki-anyagi felemelésén fáradozik. Leszögezi „a magyar testvérek” vezető szerepét, nyelvük tehát természetes módon az állam nyelve. A szlovákok anyanyelvének használatát viszont törvény biztosítja, emellett azonban minél jobban meg akarják tanulni az állam nyelvét.³⁵ Feltétlen lojalitást, hazafiasságot hirdetett és várt el tehát, a későbbiekben rendszeresen kikelt a mártoni „pánszláv” csoport és kiadványai ellen, a nép úgymond a mártoniak széthúzást szító lapjai helyett szívesebben veszi ezt az újságot. Idő múltán jórészt ideológiamentes, főleg földművelési szaklappá vált. A századelő kultúrmunkása, a Milan Hodža köréhez tartozó Ján A. Wagner tulajdonképpen hasznosnak tekintette ezt a kormánykiadványt, mivel több ezer példányban jelent meg, ingyen küldözgették mindenfelé s legalább megtanította a népet olvasni.³⁶

Végezetül a keletiszlovák nemzetépítési kísérletről és annak sajtóvetületéről ejtsünk szót. Az egyre aggasztóbbnak tekintett szlovák nemzeti mozgalom gyöngítése érdekében a sárosi, szepességi, zempléni vármegyei körök a hatvanas években kezdtek *sárosi tót* – valójában egy mesterkéltén kevert – nyelven kiadni tankönyveket, szlovák és magyar szépirodalmat. Ezen írásbeliség új szakasza kezdődött a 20. század elején, egészen más politikai körülmények között: A tömeges kivándorlás, a szabadabb amerikai viszonyok, a gyűlések, a lapok kezdtek kitermelni egy öntudatos réteget, amelyből azután sokan hazaköltöztek – a megyei urak nem kis riadalmára. A kisszebeni választókerület papjainak brosúrája kiemelte, hogy a nép a múltban habozás nélkül végezte munkáját, szerette urát, papját, ma azonban különösen az óceánon túlról visszatértek ellenállnak. A fiatal generáció munka helyett politizál, alázat helyett öntudatos, olvassa a Slovenský týždenník, és büszke arra, hogy Amerikában szlovák szervezetek tagja volt, itthon nem támogatja az iskolát és az egyházat, mert úgymond magyarosít. A szerzők sajnálattal állapítják meg, hogy mindez éppen egy olyan megyében történik, „ahol a népnek még néhány évvel ezelőtt nem volt elképzelése arról, mi az a szlovák nemzet.”³⁷

A védekezés leghathatósabb eszközét az *Eperjesi Lapok* egy 1906-os cikke (*Védekezzünk a pánszlávizmus ellen*) egy anyanyelvű, de magyar nemzeti szellemben írt újság kiadásában látta, amivel ellensúlyozni lehetne a nemzeti agitációt.³⁸ Ez és hasonló cikkek, hivatali beadványok valójában általánosabb keretbe illeszkedtek: a szlovákság megosztásának szándékába nyugat-, közép- és keletiszlovákokra. Besztercebányán már 1904-ben, Míaván pedig 1907-ben indult egy lap, ám ezeken a területeken már nem lehetett elfojtani az

³⁴ Od Nitry. *Slovenské noviny*, 5. jan. 1886. 1.

³⁵ Slovo k ctenému obecnstvu. *Vlast' a svet*, 19. dec. 1885. (číslo na ukážku), 1.

³⁶ WAGNER i. m. (24. l.) 29. A két lap ismertetése: POTEMLA i. m. (1. l.) 44., 50.

³⁷ Ladislav TAJTÁK: Naša zastava, nástroj [dezintegračnej] politiky maďarských vládnúcich tried. *Nové obzory*, 8. Košice, 1966. 84.

³⁸ Uo., 86.

öntudatosodás folyamatát. Sikerre csak keleten volt esély. A keleti szlovák, azaz szlovják nyelv fő ideológusa, Gejza Zsebráczy veszélyesnek tartotta az irodalmi szlovák kiadványokat – még az imádságoskönyveket, katekizmusokat is – mert általuk az itteni nép a nemzettudat hatása alá kerülhet. A maga nyelvén kiadott munkákat kell a kezébe adni; igaz, hogy a nyelvtan nincs kidolgozva, de úgy kell írni, ahogy beszélnek, a nép elfogadja majd magáénak, „és lassan a vérévé válik az a sok jó, amit az ő nyelvén adunk neki.”³⁹ Š. Lessko a megindult lapban magabiztosan jelentette ki, hogy „nekünk nincs szükségünk semmiféle szlovák nyelvtanra, minden sárosi ember maga a nyelvtan.”⁴⁰ A lap és a keletiszlovák régió politikai szervezésében központi szerepet játszó Viktor Dvortsák / Dvortsák Győző Sáros megyei főlevéltáros egyenesen azt fejtegette, hogy a *šariština* nem nyelvjárás, hanem önálló nyelv, nincs közelebbi köze a nyugati szlovákhhoz, mint ahogy maga a nép is legnagyobbbrészt magyarok, vallonok, németek és ruszinok keveréke.⁴¹

A keletiszlovák hazafias újság szervezése a legmagasabb szinten zajlott, a sárosi főispán és maga Wekerle Sándor miniszterelnök is támogatta az ügyet. 1907-ben, Eperjesen megalakult a Sárosmegyei Magyar Közművelődési Egyesület, mely kiadta a *Naša zastava* című lapot.⁴² Filozófiáját Desseffy István felelős szerkesztő visszatekintőleg így foglalta össze:

„Lapunk soha sem üzött pártpolitikát. (...) Abból indultunk ki, hogy népünk szívében magyar érzelmű, tehát nem kerteléssel, ravaszkodással kell ahhoz közelednünk, hanem szintiszta hazafias irányzattal. (...) Az volt a nézetünk, hogy népünk elég érett arra, hogy maga is belássa, hogy boldog, meglegedett jövője csak akkor lehet, ha a magyar népek hű testvére marad.”

A nyelv kapcsán leszögezi, hogy a *keleti tót nyelvet* már nem is nyelvjárásnak, hanem önálló nyelvnek kell tekinteni. Ez a nyelv véleménye szerint nem purista, hanem receptív, erősen hajlamos a szókölcsonzésekre.

„A nyelvnek ezt a szellemét követtük mi is és gyakran használjuk azokat a magyar szavakat, amelyeket népünk a közbeszédben elfogadott. Ahol ez nem lehet, inkább a lengyelt s esetleg a magyar rutént vesszük segítségül, mint a nyugati tótot. Így reméljük, sikerülni fog a keleti tót nyelvet a nyugatitól mindjobban és jobban eltávolítanunk.”

Gejza Zsebráczy tervbe vette egy alapos szótár és nyelvtan összeállítását; kéziratban maradt a népdalgyűjtemény is, pedig Desseffy hangsúlyozza, hogy többnyire magyar nótára éneklék őket, és tele vannak magyar vonatkozásokkal. Megjelent viszont az egyházi énekeskönyv, magyar darabokkal, melyeknek a főszerkesztő szintén nemzetiségpolitikai jelentőséget tulajdonít: „a nép szelvében éneklé máris a mi gyönyörű ősi egyházi dallamainkat s szívja magába e különféle hajszálcsovekben a magyar érzést”. Megjelent továbbá sok Petőfi-vers, le kellene még úgymond fordítani a János vitézt, a Toldit, Jókait, Mikszáthot, Gárdonyit, kellene egy hazafias szellemű imakönyv, és ki kellene adni nyelvükön az Újszövetséget.⁴³ E fordítói program is jól érzékelteti a szerkesztőség alaptörekvését a keletiek elszigetelésére, hiszen az említett és hasonló szerzők, művek irodalmi szlovák nyelven jórészt megjelentek már a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület illetve kormánybarát szlovák lapok, egyes pesti kiadók jóvoltából.⁴⁴

³⁹ Uo., 90.

⁴⁰ Az *Eperjesi Lapok*ban még nyíltabban fogalmazott: „Teljes életem fő törekvése volt: a sárosi tájnyelvben a nyelvtant mellőzni és a sárosi tájnyelvet tisztán fönntartani.” Idézi: Ladislav TAJTÁK: K otázke vydávania učebnic vo východoslovenskom nářečí. *Nové obzory*, 6. Košice, 1964. 53.

⁴¹ TAJTÁK (1966) i. m. (37. lj.) 90–91.

⁴² Uo., 93.

⁴³ DESSEFFY István: *Nemzeti kulturfeladatok az északkeleti hegyvidéken*. Eperjes, 1918. 8–9.

⁴⁴ Bővebben l. SZARKA László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, Kalligram, 1995. 110–116.

4. A társadalmi differenciálódás jelei – a szocialista és a női sajtó

A század utolsó éveiben megszületett a szlovák munkássajtó, főként a több ezres fővárosi munkássághoz kötődve. Annak anyagi, szellemi nyomora ellenére mégis – a magyar szociáldemokrata mozgalom, pártélet következtében – erre a szerepre Budapest volt predestinálva. Néhány május elsejére kiadott röplap után 1897. május elsején jelent meg a *Nová doba*, havilapként ezer példányban, Gustáv Švéni majd Matej Šušavec stb. szerkesztésében. A programcikk a szociáldemokrata párt minimális programját, az alapvető polgári, szociális és nemzeti jogok követelését tartalmazta.⁴⁵ A szűk, hiányos műveltségű munkatársi gárda (az irodalmi szlovák nyelvet sem nagyon ismerték), a pesti egyetemisták távolmaradása, s az MSzDP vezetőségének elzárkózása (a *Népszavára* és a *Volkstimmére* akarta összpontosítani a szűkös anyagi eszközöket, s nem is ismerte föl a kisebbségi anyanyelvi pártpropaganda jelentőségét) megpecsételte a lap sorsát: 1899-ben megszűnt. Ugyancsak Pesten jelent meg 1903 és 1907 között az első szlovák szakszervezeti újság, a *Stavtelsky robotník*, a magyarhoni [Uhorsko] építőmunkás szakszervezet havilapja, Ludvig Belényessi szerkesztésében. A lap üdvözölte és erősíteni kívánta a szlovák munkások öntudatra ébredését,⁴⁶ rámutatott nyomorukra, hírt adott a bérharcok, sztrájkok kimeneteléről. Pozsonyban jelent meg a *Slovenské robotnícke* noviny, 1904–1909 között, havonta egyszer – utána pedig már hetilapként –, négy oldalon (2000–4000 példányban). Fő témája a kapitalista kizsákmányolás és az azt fedező ún. klerikális tanok, valamint a nemzeti elnyomás, illetve a szeparatizmus-viták a párt országos vezetősége és szlovák bizottsága között.

A szlovák női sajtó, egyáltalán a nőmozgalom sajátos jelenség. A külföldön régóta működő nőegyletek (konkrétan a csehországi alapítások) példája nyomán 1869-ben, Turócszentmártonban megalakult a Živena, a Szlovák Nők Egyesülete. Eredeti célja az anyanyelvű és nemzeti szellemű nőnevelés megszervezése, azaz leányiskolák alapítása volt, általában pedig a szlovák nők műveltségének és nemzettudatának fejlesztése volt, ez utóbbiakat a női irodalom ösztönzésével, a népművészet, mindenekelőtt a hímzések, egész viseletek gyűjtésével, népszerűsítésével kívánta elérni. A hatalom ez esetben sem engedélyezett helyi szervezeteket, a hagyományos értékrendű szlovák etnikumban pedig a nők korlátozottan jelenhettek meg önállóan a nyilvánosság terein, saját jövedelem hiányában ők nem, csak apjuk, férjük adakozhatott. A „férfijogú elit” nem is igen értette meg a nőnevelés vagy akár a női folyóiratok, nőknek szánt szépirodalom jelentőségét, vagy legalábbis azokat megvalósíthatatlannak tartották. 1875 után pedig lényegében a Živenára osztották a Matica korábbi irodalomszervező, kiadói szerepkörét (a *Živena almanach* és a *Letopis Živeny* kötetei), tehát össznemzeti, nem női szervezetnek tekintették, és sikerrel „óvták” a nyugaton, sőt a cseh tartományokban is előretörő feminizmustól, kiváltképp a szüfraszett-mozgalom hullámverésétől. A tényleges vezetés férfikézben volt (az alapvetően konzervatív Svetozár Hurban Vajanský titkári működése egyre többek számára tűnt elfogadhatatlannak), a női aktivisták pedig számos alkalommal hitet tettek a hagyományos munkamegosztás, női szerepek, családmodell mellett. Nem meglepő tehát, hogy az autonóm

⁴⁵ Egyenlő jogok nemre és nemzetiségre való tekintet nélkül; sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadság; nyolcórás munkaidő, kötelező biztosítás; ingyenes anyanyelvű oktatás; állandó hadsereg eltörlése stb. Čo chceme? *Zora*, 15. mája 1897. A *Zora* révén két név alatt kéthetente jelent volna meg a munkáslap, ám anyagi okokból és munkatársak hiányában csak az első száma jelent meg. Fraňo RUTTKAY: *Robotnícka žurnalistika v sociálnom a národnom hnutí Slovákov (1897–1918)*. Martin, Matica slovenská, 1980. 32.

⁴⁶ „Ez a legnyomorultabb, legelnyomottabb szlovák munkás egyszerre fölébredt öntudatlan álmából, s mintha a föld alól bújt volna elő, fölzúg a szlovák munkások roppant tábora: Testvérek! Világ munkásai, mi is veletek tartunk, rendíthetetlenül mi is veletek akarunk és fogunk küzdeni.” Chleba. *Stavtelsky robotník*, 1. sept. 1903.

gondolkodású női írók ha burkoltan is, de határozott kritikákat fogalmaztak meg az irányvonallal kapcsolatban, az első, egyben igen színvonalas női kulturális folyóirat, a *Dennica* (Rózsahegy, 1898–1914, Terézia Vansová szerkesztésében) pedig az egyesületen kívül, sőt nem is a mártoni nemzetiek buzdítására indult meg. A körükben elfogadhatatlan cseh szlovákbarát tanár, Karel Kálal vetette föl egy 1896-os cikkében, hogy induljon egy szlovák női lap: „Folyóiratunk a Živena fontos támasza lesz, iskola a fiatal női írói tehetségeknek, tanácsadója az anyáknak mint gyermekeik nevelőjének, a háziasszonyoknak, tanácsadója és nevelője a fiatal lányoknak, eltérítve a hiábavalóságoktól, a komoly gondolatok és munka felé terelve őket.”⁴⁷ A programcikk kérdésfeltevése – mire valók ezek a női folyóiratok? – önmagában jellemezte a helyzetet. Úgymond természetes volna, hogy ne legyenek külön férfi és női lapok, de ehhez azonos műveltségi szint, társadalmi és családon belüli helyzet kellene. Szükség van tehát a női folyóiraatra, mert a tudományos ismereteket a nők igényeihez, olvasási szokásaihoz kell igazítani. A szakcikkeket egy átlagos folyóiratban átutorják, „de egy kifejezetten női folyóiratban már elolvassák, érdeklődésből vagy legalább kötelességből, mert világos számukra, hogy mindez őket is érinti”.⁴⁸ Mindenesetre elutasító bírálatot hozott a *Národné noviny* (a 26. számban), a *Slovenské pohľady* pedig vetélytársának tekintette, pedig éppen számára nevelte a jövő nőolvasóit. A nőegylet saját havi folyóirata csak a korszak végén született meg (*Živena*, Turócszentmárton, 1910-től Elena Maróthy-Šoltéssová szerkesztésében), s programcikke szinte csak a nehézségeket sorolta: igen nehéz feladat szépirodalmi lapot szerkeszteni, kevés a hivatásos író, a többi néptől eltérően a szlovákoknál anyagiánnyal kell küzdeni. Volna elég tehetség, de a napi megélhetés gondjai, a közönség hálátlansága és közönye miatt nincs irodalmi élet.⁴⁹ A másik laphoz hasonlóan persze ebben is publikáltak férfiak, emellett közölte paraszti kézimunkák fényképét, e tárgyban is cikkezett (alakuljon egyesület a népi hímzés támogatására, értékesítésére, ne a zsidók gazdagodjanak rajta), háztartási tanácsokat adott. Indulásától a szlovák irodalom vezető fóruma, később pedig különleges jelentőséget kapott azzal, hogy egyetlen irodalmi lapként jelent meg végig a háború éveiben.

---

⁴⁷ Újraközölve a lap első számában. *Dennica* 1(1898), 1. 14–15.

⁴⁸ Elena MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ: Načo sú tie ženské časopisy? *Dennica* 1(1898), 1. 17–18.

⁴⁹ Elena MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ – Pavel SOCHÁŇ: Prívet k nášmu obecenstvu. *Živena* 1(1910), 1